

ODNOS GRAĐANA VOJVODINE PREMA EKOLOŠKIM PROBLEMIMA

Vrijednosne orijentacije, percepcije problema i njihovih uzroka

Ljubinko Pušić i Ana Pajvančić

Odsek za sociologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu
Dr. Zorana Đinđića 2
21 000 Novi Sad, Srbija
e-mail: pusic@eunet.rs

Sažetak

U radu su predstavljeni rezultati istraživanja odnosa građana Vojvodine prema ekološkim problemima. Testirana su saznanja ispitanika o ekološkim problemima, dana su tumačenja njihovog osnovnog uzroka i ispitane vrijednosne orijentacije prema prirodi. Ciljevi istraživanja bili su deskriptivne i eksplorativne prirode: utvrđivanje općeg odnosa prema navedenim problemima i provjera njihove povezanosti sa sociodemografskim obilježjima ispitanika i globalizacijom svijesti o okruženju. Utvrđeno je da ispitanici prije svega prepoznaju neposredno primjetne ekološke probleme (zagađenja), iza čega slijede problemi nužno posredovani globalnom svijesću o ugroženosti sredine (globalno zagrijavanje) i shvaćanja koja kao osnovni ekološki problem navode čovjeka (nedostatak ekološke svijesti).

Nadalje, istraživana je recepcija građana kada je riječ o određivanju državelcivilnog društva kao njihovog osnovnog uzročnika i posebno državnih institucija (ekološka legislativa). Utvrđen je i značajan stupanj neantropocentričnih vrijednosnih orijentacija prema prirodi. Hipoteza o povezanosti sociodemografskih obilježja i odnosa prema problemima okruženja nije potvrđena.

Pokazano je da je odnos građana Vojvodine prema ekološkim problemima u velikoj mjeri različit. On s jedne strane odražava ekološku svijest formiranu na osnovi neposrednog iskustva u lokalnom kontekstu, a s druge, svijest formiranu u okviru globaliziranog diskursa okruženja u „umreženom društvu“, uz utjecaj dominantnih sociokulturnih obrazaca i djelovanja institucija u konkretnom društvu.

Ključne riječi: ekološki problemi, globalizacija, vrijednosne orijentacije, Vojvodina

1. UVODNE NAPOMENE

Živimo u svijetu koji je okovan pojmom ekologije. Svakodnevno se srećemo s mnoštvom pitanja i problema čije je središnje mjesto neki oblik zanimanja za kvalitetu života, a on se sve češće naziva kvaliteta životne sredine. Činjenica je da čovjek sve više utječe na prirodnu sredinu i sve teže pronalazi odgovore o mogućnostima da s prirodom stvori plodnosnu kohabitaciju. Mnoge znanstvene discipline pokušavaju pronaći odgovore

na nagomilane i umnožavajuće probleme, otvaraju se ka drugim znanostima i kao da shvaćaju kako narušeno prirodno okruženje danas zahtjeva civilizacijsku potporu. Dok sociologija nije prepoznala da su zanimanja za okruženje s generalnog prešla na specijalističke nivoe, te da su mnoge i posebno društvene znanosti zauzele svoje niše u prostranom znanstveno-istraživačkom polju, mnogo toga se na teorijskom i empirijskom polju dogodilo. Konačno, život nije čekao sociologiju da prepozna, protumači i u vidu saznanja isporuči informacije o pojavama koje proistječu iz narušenog odnosa čovjeka i prirode. Tek kad su na društvenom obzorju počeli da se pojavljuju društveni pokreti koji su bili okrenuti zaštiti okruženja (environmentalisti), sociologija je shvatila da je pozvana da nešto učini. Zapravo, od društvenih pokreta je i krenula i to u vrijeme kada su mnoge teorijske niše već bile zauzele druge znanosti. Ono što je „ostalo“ u prvom trenutku nije izgledalo kao tako novo i prvenstveno se ticalo promišljanja o svijesti građana kada je riječ o narušavanju prirodnog okruženja. Ispostavilo se, međutim, da je upravo to bio onaj segment društvene stvarnosti koji je otvorio i mnoga druga vrata sociologiji u odnosu na ekološke probleme. Zapravo, u svakom od teorijskih pramenova koji su sredinom osamdesetih godina prošlog stoljeća počeli da se promaljavu i usmjerajavu ka sociologiji okruženja, postojala je bar po jedna ključna nit iz koje se moglo naslutiti (ili je to bilo ne previše eksplicitno pokazano) da su problemi društva istovremeno i problemi okruženja – odnosno da su problemi okruženja istovremeno i problemi društva. U principu, sve bi to mogla da bude povoljna teorijska podloga za proučavanje svijesti o okruženju, za proučavanje ekološkog načina mišljenja i suprotstavljenih kulturnih paradigmi o prirodi, kao i proučavanje uloga koje ljudi i društva pre(d)uzimaju kada se „obraćaju“ prirodi. Ali, kao što znamo, to se uglavnom nije dogodilo kao jedan sustavan sociološki projekt (Pušić, 2009).

2. METODOLOŠKE NAPOMENE

Istraživanje stavova stanovnika Vojvodine o ugroženosti prirodnog okruženja¹, predstavlja pokušaj da se saznaju, protumače, razumiju i u vidu znanstvenog saznanja isporuče znanstvenoj javnosti činjenice koje (bi trebale da) prethode društvenoj akciji. Istraživanje je provedeno tijekom 2009. godine putem anketnog upitnika, na uzorku od 610 ispitanika – građana Vojvodine. Ispitanici su u uzorak izabrani slučajno. Uzorkom je obuhvaćeno 33 naselja s teritorija AP Vojvodine, a među ispitanicima je najviše stanovnika gradova (80,8%), nešto manje stanovnika ruralnih područja (15,7%) i najmanje stanovnika prigradskih naselja (3,4%). Dio upitnika koji se analizira u radu obuhvaćao je pitanja zatvorenog tipa, od kojih su neka postavljena u obliku stavova, mjenjenih na Likertovoj skali. Podaci su obrađivani u programskom paketu SPSS uz korištenje deskriptivne statistike (hi-kvadrat) i multivarijantne analize (korenspondentna analiza).

¹ Rad je dio šireg istraživanja o društvenim recepcijama problema prirodnog okruženja u Vojvodini, a kao integralni dio projekta „Multikulturalnost AP Vojvodine kao činilac regionalnog povezivanja u Jugoistočnoj i Centralnoj Evropi“, Odseka za sociologiju, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, koji financira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

3. INFORMIRANOST O EKOLOŠKIM PROBLEMIMA

Živimo u vremenu u kome su više nego ikad u dosadašnjoj povijesti informacije postale svojevrsna roba. Kao i kada je riječ o svakoj drugoj robi koja ima svoju tržišnost, njihova kvaliteta, vjerodostojnost i povjerenje u njih svakodnevno su na probi. Činjenica je da je u gustoj mreži informacijskih kanala i sve složenijem društvenom svijetu, ljudima sve teže da se „probiju“ do onih informacija koje nisu upitne u odnosu na sam sadržaj kao takav. Slika o svijetu kao bespovratno globaliziranoj stvarnosti gotovo da ne ostavlja „nepokriven“ nijedan sektor, s tim da su pojedini, pogotovo oni koji se odnose na kvalitetu svakodnevnog življenja, izloženi velikom broju kontroverznih informacija. Samim tim „običnom čovjeku“ postalo je veoma teško da svakodnevno razlučuje o tome koje su informacije valjane i „koje ga se tiču“ a koje ne. U toj gustoći informacija koje se kreću u širokom polju od provjerljivih i provjerenih činjenica, pa do onih za koje se vjeruje da bi možda mogle biti točne, posebno mjesto zauzimaju (sa)znanja o kvaliteti životne sredine. Ovom prilikom koristimo pojam „životne sredine“ imajući u vidu bar dvije činjenice. Prvo, da je ovaj pojam na neki način već „osvojio“ laičke stavove kada je riječ o svemu što okružuje čovjeka i druge, da je u sociološkom smislu riječ o nedovoljno preciznom pojmu. Naime, pod životnom sredinom najčešće se podrazumijevaju istovremeno kvalitativna i kvantitativna značenja o zemljištu, vodi i zraku. Tako nešto moguće je zahvaljujući činjenici da je sam pojam kreiran izvan društvenih znanosti. U sociologiji radije govorimo o okruženju, imajući u vidu znatno širi sadržaj, prvenstveno onaj u kome se pojavljuju složene društvene interakcije s cjelokupnim okruženjem. Razumljivo, posebno s onim koje se odnose na izvornu prirodu i to u oba pravca: od čovjeka ka okruženju i povratno, od okruženja ka čovjeku.

U snažno globaliziranoj stvarnosti iz mnoštva informacija vremenom su se izdvojile grupe onih koje, makar manifestno, govore o stvarima koje se prvenstveno odnose na kvalitetu životne sredine ili, preciznije, čovjekovo okruženje. To su, prije svega: globalno zagrijavanje zemlje, odnosno globalne klimatske promjene; nekontrolirano povećanje stanovništva na Zemlji; zagađene zraka, vode i tla; korištenje nuklearne energije; nekontrolirana sječa šuma; uništavanje životinjskih i biljnih vrsta; iscrpljivanje neobnovljivih prirodnih resursa; nedostatak ekološke svijesti. Upravo ovakvi sektori o kvaliteti okruženja najgušće su informacijski pokriveni a vjerujemo da oni zajedno čine ukupnost stavova ljudi o okruženju. Premda je riječ o obilježjima kvalitete života koje mogu da imaju sasvim različita strukturna obilježja, činjenica je da sva spadaju u grupu onih koja govori o velikim i potencijalno dramatičnim obilježjima narušenog kvaliteta života. Konačno, riječ je o tome da je recepcija ovih pitanja proizašla iz općeprihvaćenog repertoara nesumnjivih globalnih problema.

U našem istraživanju nismo se bavili izvorima informacija niti načinima na koje građani dolaze do saznanja o pojedinim problemima ugrožavanja okruženja. Procjenjujemo, međutim, da između problema koji su ponudeni kao mogućnost izbora postoji izvjesna, ponekad i suštinska različitost. Problemi globalnog zagrijavanja danas su u svojevrsnoj medijski prenatrpanoj fazi, ali istovremeno i svaki pojedinac svakodnevno testira ovu tezu. Bez obzira na kontroverze koje prate znanstveno objašnjenje ove pojave, pri čemu ni

ona objašnjenja koja u tekućim promjenama ne nalaze ništa spektakularno što bi odudaralo od povijesnih prosjeka, čovjek se osjeća ugrožen. Nismo sigurni koliko je, međutim, jednostavno da se ove pojave u dnevnom kontekstu povežu sa sistemskim problemima okruženja; bar ne onako kako iznosi E. Gidens, da „većina ekoloških problema, uključujući globalne klimatske promjene, nije posljedica oskudnosti resursa već njihovo rasipničko trošenje“ (Gidens, 2009:71). Prema globalnim klimatskim promjenama E. Gidens, umjesto racionalnog analitičkog stava, čak i onog koji bi bio obojen s malo zdrave skepse u odnosu na podatke koji o tome govore, iskazuje određenu usplahirenost. Bit će da je njegovo bespogovorno vjerovanje u znanost koja tvrdi da nastaje novo „klimatsko doba“ jednako onom koje je sredinom šezdesetih godina prošlog stoljeća iskazivao američki ekolog i demograf Pol Erlih kada je ustvrdio da je „demografska bomba“ već aktivirana (Gidens, 2009: 240-242). Uloga znanosti u odnosu na „proizvodnju“, prezentaciju i tumačenje podataka, u ovom slučaju onih koji se odnose na životnu sredinu, ne razlikuje se od uloge znanosti u ostalim segmentima. Danas niko više nema iluzija o tome da je znanost vrijednosno neutralna, odnosno većina „običnog svijeta“ prepoznaje da su znanstvena istraživanja postala roba kao i svaka druga, te da i tu funkcioniraju zakoni tržišta koji se oštro sudaraju s mnogim etičkim načelima. I pored toga, znanstvene informacije plasirane kanalima masovnih medija imaju ogromni utjecaj na formiranje javnog mnijenja. Sumnjičavost prema podacima sa znanstvenim predznakom iskazuje se tek u situacijama neposrednog suočavanja s realnim manifestacijama pojedinih problema, svejedno kakve su oni prirode. U svakom slučaju, informacije, ma koliko pokušavale da budu globalne, kada dodirnu konkretne ljude uvijek su maksimalno teritorijalizirane.

Kada je riječ o eventualno prekomjernoj populaciji, „priča“ gotovo da ima laboratorijske konstrukcije. Naime, nije vjerojatno da su ljudi masovno upoznati s realnim stanjem populacijske krivulje, niti da su u mogućnosti da to dovode u direktnu vezu s (ne) postojanjem određenih resursa koji su neophodni za kvalitetno preživljavanje sadašnje populacije. Procjenjujemo da je u ovom slučaju više riječ o stavovima kao takvima, nego o sumi podataka koji bi građane mogli da uznemiravaju. (Ne treba zaboraviti da se stavovi o svjetskoj populaciji, kad je riječ o Srbiji, oblikuju u sredini u kojoj ni statistički podaci o domicilnoj populaciji nisu oličenje sredenosti, baš kao ni pravno-politički okvir kojim bi se definirala teritorija na kojoj se broji stanovništvo.)

Najstandardniji laički stavovi o ugroženosti kvaliteta života upravo se iskazuju jedinstvenom ugroženošću, odnosno (ne)kvalitetom i oskudicom zdravog zemljišta, vode i zraka. Ovo je toliko puta ponavljana priča da nije neobično što ljudi vjeruju da se u njima „kriju“ i svi pokazatelji o (ne)kvalitetnom životu na Zemlji. Svakako da znanstveno provjerljivi pokazatelji govore o narušenosti kvaliteta zraka u gotovo svim urbanim sredinama u svijetu (pogotovo u zemljama u razvoju a u posljednje vrijeme najviše u gradovima u Kini), da se neprekidno ističe kako je nedostatak čiste vode nešto s čime više od polovine čovječanstva ima problema i da je sve manje nezagađenog zemljišta koje bi se moglo koristiti za poljoprivredu. Sa druge strane, poznato je da se u ovoj grupi pokazatelja krije i najveći potencijal za političko i ekonomsko manipuliranje podacima. U ideologiziranoj društvenoj misli, posebno onoj koja se nalazi u državno-institucionalnom okviru, globalna viđenja ekoloških problema uvijek imaju za uzročnog adresanta,

„one druge”. „Zagađenost vazduha, vode i zemljišta sve je teže snošljiva. Otrovni veo smoga koji visi iznad velikih gradova je toliki da se i sam vazduh pretvara u ubicu. Veliki gradovi, urbani dinosauri, dolaze na ivicu sloma. Kvartovi siromaštva i bede žive pored luksuznih zona, kao na dlanu je vrtoglavi porast troškova komunalnih službi i smanjivanje kvaliteta kolektivnog života. Razvoj grada, njegov život podvrgnut logici profita i gradske rente, postaje polje za bogaćenje novčarskog sloja, koji se okreće špekulaciji nekretninama i gradskim zemljištem, pljački putem džinovskih stanarina... Degradacija prirodne sredine nije proizvod privremenih i slučajnih poremećaja, niti nuzprodukt tehnološkog razvoja. Naprotiv, ona je simptom najdubljih kontradikcija jednog vida industrijske civilizacije, jednog načina proizvodnje” (Pečujlić, 1981:22-23). Nadalje, kroničan porast energetske potreba ljudi na zemlji i okretanje ka nuklearnoj energiji predstavlja također jedno do standardnih pitanja u setu onih koja govore o kvalitetu okruženja ili pak onih koja se odnose na zabrinutost za potencijalno narušavanje sigurnosti življenja. Činjenica je da Srbija nema neposredni susret s eventualnim problemima koji bi bili izazvani korištenjem nuklearne energije, ali su još uvijek medijski i u sjećanjima prisutne opasnosti koje su se u prvoj polovini osamdesetih godina prošlog stoljeća širile iz nuklearne elektrane u Ukrajini u kojoj je došlo do havarije. I pored toga, kod nas jačaju lobističke struje koje zagovaraju i korištenje ove vrste energije u Srbiji.² Međutim, javno mnijenje već godinama se upozorava o svim potencijalnim opasnostima koje ovakav vid proizvodnje i korištenja energije nosi. Reklo bi se da većina stanovništva, makar i neupoznata s pojmom rizičnog društva o ovom problemu misli da je „Nuklearne energija u tom smislu krajnje opasna igra s pripisanom „nepogrešivošću“ tehnološkog razvoja“ (Bek, 2001:310).

Na neki način slična je stvar i sa sjećama šuma. Za većinu ljudi u Srbiji ovo spada u grupu problema koji se „tiču nekog drugog“, ali tokom vremena jača i svijest o tome da se zeleni potencijali planete smanjuju, kao i da čovjekove aktivnosti koje tome doprinose, imaju utjecaja na klimatske promjene na znatno širem području. Nije nam, međutim, poznato do koje mjere ljudi prepoznaju stvarni potencijal zelenog fonda planete i ekonomski i politički karakter ovog vida eksploatacije prirodnih resursa. To se jednako odnosi i na uništavanje biljnih i životinjskih vrsta koje, bar što se tiče Srbije, imaju svojevrsni ekskluzivitet nekih dalekih sredina. Obično se smatra da se ta okruženja nalaze negdje van trajektorija koje bi se uvjetno mogle ticati ljudi na ovim prostorima. U svakom slučaju nije nepoznato kako je i ovo jedno od pitanja koje ima svoj globalno značajni karakter. Nestanak biološke i kulturne raznolikosti spada u drugu grupu pitanja senzitivnosti građana, s obzirom da se vjeruje „kako se (i) to događa nekom drugom“.³

2 Tiskani mediji sve češće obavještavaju građane Srbije da pripadaju onoj grupi zemalja koje još uvijek ne „koriste blagodeti energije 21. veka“, pri čemu se navode i podaci o tome kako je najmanji udio nuklearne energije u Mađarskoj (37,5%) a najveći u Slovačkoj (57%) i Litvaniji (78%), te da su u Rumunjskoj i Bugarskoj, pored postojeća dva, još po dva nova nuklearna reaktora u izgradnji i na taj način stvara klima o potrebi uključivanja u nuklearnu stvarnost.

3 Pitanje je, recimo, koliko su građani Srbije upoznati sa nestankom bioraznolikosti na njenom području. Malo je vjerovatno da je općepoznat podatak, na primjer da cvet ilirski kozinac (*Astragalus illyricus*), en-

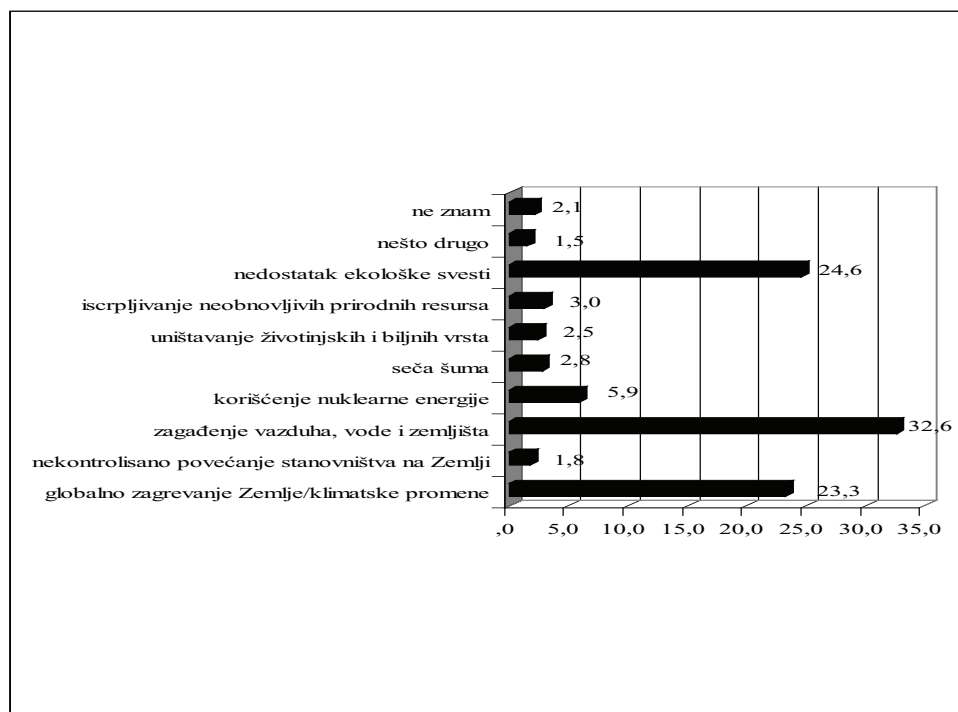
Međutim, „Prirodna sredina nije samo nešto 'tamo negdje daleko' – time što smo u stalnoj interakciji s njom, kako pojedinačno tako i svi zajedno, ona na brojne načine utječe na to ko smo i šta radimo“ (Gidens, 2009:192). I na kraju, nedostatak ekološke svijesti sam za sebe predstavlja posebnu grupu pokazatelja o mogućnostima globalnih promjena. Premda je ovdje zapravo riječ o nečemu što predstavlja uvjet za razumijevanje problema, u istraživanju je ono stavljeno u kontekst problema. Zaista, u nekom smislu ovo može da predstavlja i problem, s tim da u ovakvom poretku stvari taj pokazatelj ima dominantno društvenu težinu, što ljudi lako mogu da uoče. Svojevrstu okosnicu, zapravo neku vrstu pomoćne društvene konstrukcije u traženju svijesti u odnosu na ekološke probleme predstavlja svojevrsan globalni konsenzus o tome da postoji ekološka kriza. Kada se, na primjer, danas kaže da je okruženje u krizi ili da postoji kriza okruženja, tada se najčešće misli na oštećenost ili iscrpljenost izvorne prirode; od vode, zemljišta i zraka, pa do specifičnih problema poput kiselih kiša, ozonskog omotača, krčenja šuma, dezertifikacije i slično. U ovom kontekstu u posljednje vrijeme sve više se razvijaju teze o krizi znanosti, globalnoj krizi politike i morala. Svi oni zajedno doveli su do zatečenog stanja izvorne prirode. Sa druge strane, sve više se govori o krizi ideje modernizacije koja je, smatra se, sam koren problema održivosti prirodnog balansa (Pušić, 2001:344). Ta kriza potencijalno može da znači i da je već uveliko na djelu destrukciju ekosistema. Tu onda nije riječ samo o destrukciji koja je usmjerena ka prirodi, već i posljedicama (dakle destrukciji) koje se odnose i na čovjeka. Dakle, kriza zahvata obje strane; ili je to, ustvari, jedna ista strana? Ovo isticanje nije disciplinarnog karaktera, već je (gotovo) suštinskog, s obzirom na naše nastojanje da se pojam prirode danas promatra kao „socijalno konstruirana priroda” – dakle kao ona koja ima i svoje evolucijske zakonitosti, ali je dijelom i umjetna, ako tako vidimo ono što je nastalo čovjekovim djelovanjem. „Budući da je ekološka svijest vezana za određene socijalne vrijednosti pa i ideologije, oba može izražavati i konzervativnu svijest, ali i progresivnu. I nadalje, „ekološka svijest pretpostavlja da pojedinac, socijalne sredine ili grupe akceptiraju postojanje potreba drugih ljudi, sredina ili grupa, tj. da je zakonodavna regulativa potrebna primarno tamo gdje su manje akceptirane norme i društvene vrijednosti kao ekološke vrijednosti“ (Cifrić, 1989: 184-198). U snažno globalizirajućem vremenu koje proživljavamo na dnevnom redu sociologije je svakako i pitanje može li se govoriti o nekoj vrsti globalizirajuće svijesti o okruženju (Cifrić, 2000:61). Iako bi se moglo smatrati da takvo pitanje ima smisla (već i samom činjenicom da veliki broj problema narušenog okruženja ima prostorno široko rasprostranjene posljedice), odgovor se mora potražiti bar na tri idejna nivoa: (a) u saznanjima realnih mogućnosti objektivizacije, (b) u konkretnim socijalnim i (c) prostornim trajektorijama same globalizacije. Objektivnost u stvarima ekološkog etosa najčešće se kreće između mita i društvene konstrukcije. „Mit o objektivnosti koji ponekad okružuje znanost može da zamrači te stvari“ (de Žarden, 2006: 40). Drugim riječima,

demaska, zaštićena vrsta iz Regiona Jugoistočne Srbije, ona koja ubrzano odumire. Takvih primjera moguće je pronaći na cjelokupnom prostoru Srbije.

svijest ne dopijeva ili se ne oblikuje tamo gdje je niz egzistencijalnih problema (koji se svode na borbu za dnevno preživljavanje) svakodnevno na probi (Pušić, 2001: 39). U sredinama u kojima dnevno više od 3.000 ljudi umire od malarije, niko ne razmišlja o pokretima za zaštitu okruženja, niti o eventualnim posljedicama koje neke ljudske aktivnosti mogu da imaju na prirodno okruženje (van Ginkel, 2002:64). Polarizacija svijeta na razvijene i nerazvijene ima sasvim očekivan refleksi i u polju etosa. To može da bude problematično, čak „da nam se ne dopada ili da to ne odobravamo“, ali je upravo tako. Ponekad je pun stomak preduvjet za oblikovanje vrijednosti, pa svakako i onih koje se odnose na prirodno okruženje. Zapravo, propitivanje širokog kruga problema kakav nameće narušavanje prirodnog okruženja zahtjeva neku vrstu „standardnog“ pristupa u kome se diferenciraju različiti objektivni nivoi i subjektivne percepcije problema. „Problemska situacija je tipično multidimenzionalna. Ona sadrži jednako globalne, regionalne, nacionalne i lokalne parametre“ (Genov, 1993:15).

Kako pre svakog formiranja svijesti o posljedicama ide svijest o činjenicama, u ovom istraživanju pokušali smo da razumijemo dimenzije problema koji se pojavljuju pred stanovnicima Vojvodine, svjesni svih društveno strukturalnih okolnosti koje određene stavove promoviraju ili ignoriraju. U cilju provjere navedenih teorijskih problema, ispitanicima je postavljeno pitanje: Koji je, po Vašem mišljenju, najveći globalni ekološki problem u suvremenom svijetu? Odgovori su prikazani na narednom grafikonu (grafikon 1).

Grafikon 1: Najveći globalni ekološki problem u suvremenom svijetu.

Prvo što se može zapaziti je da gotovo svi ispitanici imaju mišljenje o navedenom pitanju, s obzirom da tek 2,1% navodi odgovor „ne znam“. To dovodi u pitanje donekle uvriježeni stav po kojem se građani u ekonomskoj i političkoj situaciji kakva je u našem društvu, zanimaju samo za teme koje se tiču neposrednog „preživljavanja“, ili pak za „velike“ političke teme koje dominiraju u medijskom diskursu. Ekološka problematika je, nasuprot tome, tematizirana u javnom mnijenju. U kontekstu društva poluperiferije (kakvo je srpsko društvo), posebno je važno pitanje da li je ta tematizacija posljedica globalizacije svijesti o okruženju (odnosno rezultat poticaja „odozgo“ ili spolja), ili do nje dolazi uslijed neposrednog opažanja aktualnih ekoloških problema i djelovanja ostalih endogenih faktora (kao poticaja „odozdo“).

Najveći postotak ispitanika kao glavne globalne ekološke probleme navodi zagađenje zraka, vode i zemljišta (32,6%), nedostatak ekološke svijesti (24,6%) i globalno zagrijavanje (23,3%). Sva tri navedena ekološka problema predstavljaju faktore koji bitno određuju kvalitetu života ispitanika, ali se razlikuju po tome što ih nije sve moguće neposredno opaziti. Slijedeći ideju Urliha Beka o suvremenim (ekološkim) rizicima kao onim koji se ne mogu neposredno osjetiti (već da saznanje o njima nužno počiva na društveno konstruiranim informacijama) (Bek, 2001), možemo pretpostaviti da ispitanici u najvećoj mjeri prepoznaju probleme koje mogu da opaze u svom neposrednom okruženju (zagađenje zemlje koje proistječe iz divljih deponija; gradski smog u zraku, prljave rijeke i sl). Osim što su neposredno uočljivi, ekološki problemi zemlja/voda/zrak, obično predstavljaju prvi korak u izgradnji ekološke svijesti građana, kao i u medijskoj i institucionalnoj problematizaciji ekološke tematike u društvu. Stavovi o važnosti globalnog zagrijavanja kao ekološkog problema nužno su posredovani znanstveno/medijski konstruiranim informacijama, te se može postaviti pitanje na koji način su ti stavovi formirani i pod utjecajem kojih faktora. Značajan postotak ispitanika koji kao najveći ekološki problem navodi nedostatak ekološke svijesti, mogao bi da navede na zaključak da građani prepoznaju ključnu ulogu čovjeka u ekološkim problemima, i da, na osnovu vlastitog i neposrednog iskustva, shvaćaju ono što je nauci dugo vremena izmicalo. Vrlo mali postotak ispitanika (1,8%) kao najveći globalni ekološki problem navodi nekontrolirano povećanje populacije na zemlji, što je, inače, tema koja dominira u „okruženjskom“ diskursu (ponajviše u zapadnom). Jedan od praktičnih razloga koji otežava „populacionu kalkulaciju“ u Srbiji, svakako je već navedeni problem nepostojanja odgovarajućih statističkih i demografskih podataka i projekcija. Kao još jedan moguć razlog nereagiranja ispitanika na ovaj problem možemo dodati i kulturološke specifičnosti srpskog društva, u kom se brojnost populacije pozitivno vrednuje i promatra u nacionalnim, a ne u planetarnim okvirima („populacija kao vojni i obrambeni resurs“⁴).

4 U Strategiji održivog razvoja Republike Srbije populaciona politika se određuje u odnosu na probleme depopulacije i starenja populacije, a osnovni strateški cilj je uspostavljanje „politike rađanja“. Populacija se promatra u etničkim/rasnim okvirima, a populaciona politika se bazira na demografskim razlikama između stanovnika srpske i albanske (i romske) etničke pripadnosti (<http://www.odrzivi-razvoj.gov.rs/assets/download/Nacionalna-strategija-odrzivog-razvoja-Republike-Srbije.pdf>).

Čini se da su problemi sječe šuma, nestanka biljnih i životinjskih vrsta i iscrpljivanja resursa (za koje se opredjeljuje manje od 3% ispitanika) za naše ispitanike uistinu nešto što se „tiče nekog drugog“, te da kod njih izostaje svijest o globalnoj povezanosti ekosistema planete. Tome zasigurno doprinosi i način plasiranja ekoloških tema u javno mnijenje Srbije, i posebno, institucionalna i medijska selekcija informacija u tom procesu. I pored sličnosti u stavovima koje ispitanici, s obzirom na jedinstveni sociokulturni kontekst, zasigurno dijele, očekuje se da njihovi odgovori variraju u odnosu na određene sociodemografske faktore. Ekološka svijest, odnosno stavovi o ekološkim problemima, obično variraju u odnosu na starost, stepen obrazovanja i pol. U našem istraživanju se, međutim, nije pokazala statistički značajna povezanost između stavova o najvažnijim globalnim ekološkim problemima i navedenih obilježja ispitanika. Iako povezanost navedenih stavova sa starošću i obrazovanjem nije statistički značajna, ipak je moguće uočiti da stariji (70 godina i više) i ispitanici nižeg stepena obrazovanja (nezavršena O.Š, O.Š. i zanat) nešto rjeđe navode klimatske promjene a nešto češće zagađenje zemlje, vode i zraka. Razlog možda leži u tome što su klimatske promjene „noviji“ i „moderniji“ ekološki problem čija problematizacija dominira u globaliziranom ekološkom diskursu, u odnosu na zagađenja koja su javnosti poznata duže vrijeme i predstavljaju aspekt neposrednog okruženja. Izvjestan stupanj statistički značajne povezanosti, primetan je jedino kod zanimanja i mjesta boravka ispitanika.

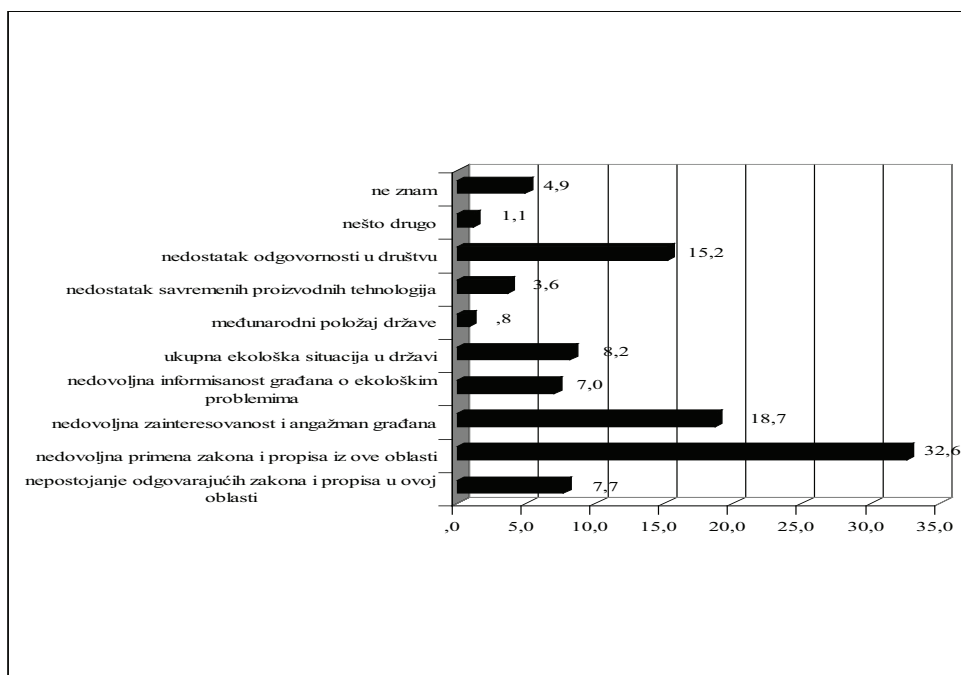
Percepcija uzroka ekoloških problema

Građani su gotovo svakodnevno u prilici da procjenjuju validnost političke retorike i da je smještaju u manifestno ili djelatno polje. Onaj dio političke elite u Srbiji koji je formacijski „zadužen“ za kvalitetu životne sredine ni na koji način se ne razlikuje od ukupne političke elite partokratske provenijencije koja svoju politiku gradi na kratkoročnim, politički oportunističkim projektima. K svemu tome nije bez značaja ni manifestno promoviranje legislative i palijativnih aktivnosti koji (bi trebalo da) govore o usklađivanju s praksom unutar Evropske unije. Kako ni problemi ni rešenja u oblasti poboljšanja kvaliteta životne sredine nisu mandatne pojave već pre procesi dugog trajanja (jer su u takvom procesu pojave i problemi i nastajali), to bi za jedno cjelovito istraživanje na nivou republike trebalo utvrditi kvalitetu recepcije ovih politika u društvu. Sa druge strane nalaze se raznovrsne lokalne organizacije (nerijetko u nevladinom sektoru) koje najčešće pokušavaju da osnaže glas javnosti ili da se fokusiraju na samo jedan problem okruženja, onaj za koji su u mogućnosti da pribave novčana, uglavnom kratkotrajna ili jednokratna sredstva. S treće strane nalaze se mediji koji u Srbiji veoma angažirano prate „eko scenu“, s nerijetkim pokušajima da se pitanja narušenog kvaliteta okruženja usmjere ka odgovarajućim institucijama sistema.

Stavovi ispitanika u Vojvodini kreću se u ovakvom društvenom prostoru, te su na pitanje o tome što je po njihovom mišljenju glavni uzrok postojećih ekoloških problema u Vojvodini, odgovori grupirani u sljedećim okvirima: (1) Nepostojanje odgovarajućih zakona i propisa u ovoj oblasti; (2) Nedovoljna primjena zakona iz ove oblasti (nekažnjavanje velikih zagađivača); (3) Nedovoljna zainteresiranost i angažiranost građana u rješavanju ekoloških problema; (4) Nedovoljna informiranost građana o ekološkim

problemima; (5) Ukupna ekonomska situacija u državi; (6) Međunarodni položaj države; (7) Nedostatak suvremenih proizvodnih tehnologija; (8) Nedostatak odgovornosti u društvu; (9) Nešto drugo, što i (10) Ne znam. Raspodjela odgovora ispitanika prikazana je na narednom grafikonu (grafikon 2).

Grafikon 2: Glavni uzrok postojećih ekoloških problema u Vojvodini.

Odgovori ispitanika su donekle podijeljeni na određivanje države/civilnog društva kao osnovnog uzročnika ekoloških problema. Značajan postotak ispitanika (oko 40%) kao osnovnog „krivca“ za postojeće ekološke probleme targetira državne političke institucije, točnije, zakonodavni aspekt njihovog djelovanja. U ovoj grupi ispitanika, najviše je onih koji smatraju da je osnovni problem u tome što se postojeći ekološki zakoni ne primjenjuju (32,6%), dok ostali smatraju da odgovarajući zakoni i propisi ne postoje (7,7%). Činjenica je da je ekološka politika u Srbiji na svojim počecima, i da je najvidljivija (ili jedino vidljiva) u domenu legistative. U medijskom diskursu tematizacija ekološke politike obično se svodi na sumu kvantitativnih pokazatelja (donošenje „paketa“ ekoloških zakona), dok šira rasprava o njihovom kvalitetu i sadržaju ne postoji. Može se pretpostaviti da je ovakav način promoviranja ekološke politike jedan od uzročnika dobivenih rezultata u istraživanju. Dio objašnjenja može se tražiti i u naslijeđenim obrascima političke kulture, gdje se država promatra kao osnovna i jedina instanca rješavanja društvenih problema. Ekološki problemi, međutim, ne mogu biti isključivo državni (posebno ne mandatni partijski) problem, niti je za njihovo rješavanje dovoljna,

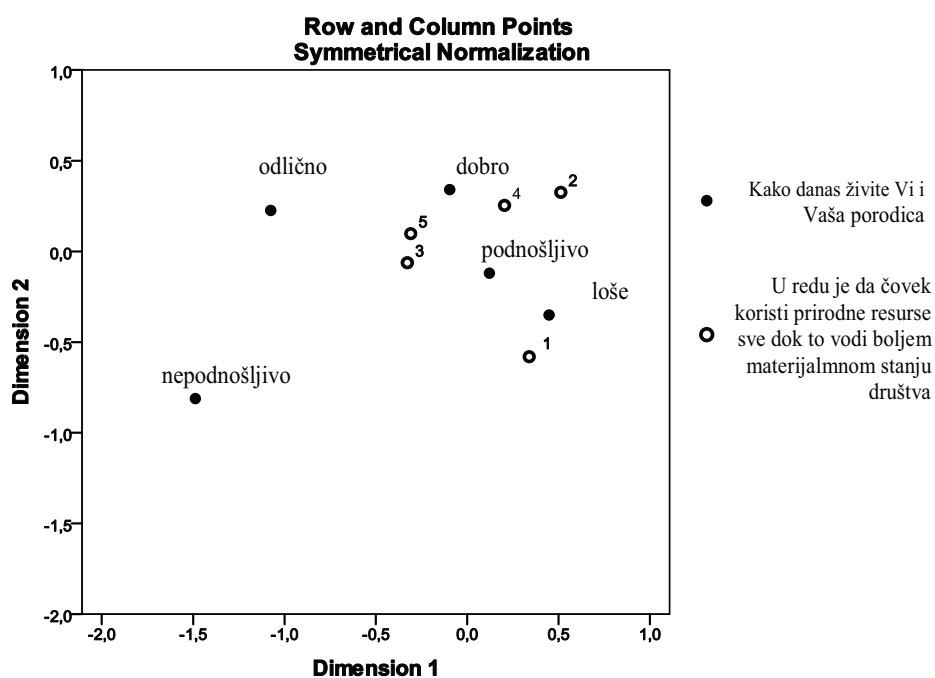
makar kako dobra i obimna legislativa. U procesu izgradnje ekološke politike, zakonodavni okvir predstavlja jednu nužnu, ali svakako ne i dovoljnu fazu. Značajan postotak ispitanika to prepoznaje i smatra da je osnovni uzročnik ekoloških problema civilno društvo i šire društveno okruženje (oko 40%). Među njima je najviše onih koji to vide u nedovoljnoj zainteresiranosti i angažmanu građana (18,7%) i nedostatku odgovornosti u društvu (15,2%), dok 7% ispitanika navodi nedovoljnu obaviještenost građana. Kao i kod prethodnog pitanja, odgovori ne variraju značajno u odnosu na sociodemografske karakteristike, a do izvjesne mjere su povezani s mjestom stanovanja ispitanika.

Činjenica je da su problemi kvaliteta životne sredine u Srbiji velika nepoznanica. Kompleksna, interdisciplinarna i strateški orijentirana istraživanja koja bi imala nacionalni karakter, zapravo ne postoje. Cjelokupna slika stanja formira se u međuprostoru dva informacijska fronta koja su po prirodi stvari međusobno udaljena. U prvom slučaju riječ je o državnim institucijama gdje se uglavnom formira slika stanja kako „nije sve ni sjajno ni loše, ali se čine napori da se situacija popravi“. Ovakvi stavovi najčešće se pravdaju nedovoljnim financijskim sredstvima kojima nadležne institucije raspolažu. Znano je da provođenje nacionalnih politika brige za okruženje može da bude snažno povezano s ekonomskim saldonom na nacionalnom nivou, ali to ni u kom slučaju nije *conditio sine qua non* za stvaranje politički nedvosmislenih i profesionalno osmišljenih strategija na nacionalnom nivou. Reklo bi se da je za cjelokupnu ovu „priču“ nužno postojanje najšireg mogućeg demokratskog okvira, odnosno povoljne društvene klime. Tako, na primjer, analizirajući prakse i politike ove vrste unutar Evropske unije E. Gidens primjećuje da „Zemlje koje sprovode najdosledniju ekološku politiku – očigledno je opet reč o nordijskim zemljama – i u privrednom pogledu su najuspješnije“ (Gidens, 2009:198-199). Danas, u vrijeme sve snažnije i sveobuhvatne polarizacije svijeta na bogate i siromašne može se postaviti i pitanje o tome da li je potrebno biti bogat da bi mogle da se donose, ali i sprovode strategije za očuvanje okruženja ili je to neka vrsta „općeg pravila“. Na žalost, u ovom slučaju ne funkcioniše načelo da se do društvenog blagostanja dolazi (i) putem povećane brige za kvalitetu okruženja. Velika ekonomska polarizacija svijeta učinila je da se u njegovom pretežnom dijelu pitanja egzistencijalnog opstanaka postavljaju kao prioritetna. Reklo bi se da je takav poredak stvari sasvim prirodan, čime se ne postaje vlasnikom alibija za propuste i sva oštećenja okruženja koja nastaju iz siromaštva i proizlazećeg nemara za prirodno okruženje. Kada je riječ o Srbiji onda ovo pitanje predstavlja jedno od onih na koje je veoma teško odgovoriti. Naime, većina državnih strategija u odnosu na zaštitu životne sredine predstavlja politički izbor koji je iznuđen pravilima odnosno preduvjetima za partnerstvo i priključenje EU. Tu se nužno razdvajaju formalni, manifestni i djelatni principi koje Srbija prakticira u odnosu na strategije zaštite okruženja, pri čemu je razlika između prva dva i trećeg prilično jasna, odnosno treći princip uglavnom nije funkcionalan.

Pozicija građana Vojvodine u makar letimičnom obraćanju pažnje na pitanje kvaliteta životne sredine a u zavisnosti od ekonomskih uvjeta življenja, najbolje se vidi iz sume podataka o spremnosti da učine nešto u odnosu na politiku očuvanja prirodnih resursa. Stav U redu je da čovjek koristi prirodne resurse sve dok to vodi boljem materijalnom

stanju društva⁵ ukršten je s procjenom materijalnog stanja ispitanika, a potom je urađena korespondentna analiza. Utvrđeno je da se ispitanici koji navode da žive odlično i dobro, nešto češće slažu (i rjeđe ne slažu) sa stavom. Oni koji navode da žive loše, nešto se češće ne slažu sa stavom. To se može vidjeti na sljedećem grafikonu:

Grafikon 3: Odnos procjene materijalnog stanja i stavova o iskorištavanju prirodnih resursa (grafikon korespondentne analize).

4. ODNOS GRAĐANA PREMA PRIRODI

Odnos čovjeka prema prirodi predstavlja, zapravo, samo polazište za razumijevanje cjelokupnog kompleksa funkcioniranja živog svijeta na zemlji. Ovako načelan stav, koji već odavno i s dobrim razlozima ima svoju filozofsku dubiozu, može da se „prevede“ i na jezik modernog doba u kojem bi se taj odnos definirao kao odnos čovjeka prema svom prirodnom okruženju.

⁵ Stav je mjeran pomoću Likertove skale, gdje je 1-uopće se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-neodlučan sam, 4-slažem se i 5- potpuno se slažem.

U prostorno orijentiranim sociologijama, posebno u sociologiji okruženja, poznato je da pojam prirode ima veoma slojevita značenja. Ostavljajući ovog puta po strani ona tumačenja pojma prirode koja pripadaju diskursu prirodnih znanosti i filozofije, radije idemo tragovima koji vode ka njenom sociološkom razumijevanju. Interesantno je da sociologija u nas neprekidno „bježi“ od pojma prirode iako je ono razmatrano i apsolvirano u idejama brojnih, više klasičnih nego modernih sociologa. Tako, na primjer, ni u jednom sociološkom rječniku ili sociološkoj enciklopediji kod nas, ovaj pojam i ne postoji. Jedino se u „Rječniku sociologije“ navodi pojam prirodnog područja, ali sa značenjima koja su sasvim udaljena od mogućnosti da se dovedu u vezu sa sociološki shvaćenim okruženjem. Naime, kaže se da se „Unutar teorije poznate kao urbana ekologija, područje grada naseljeno stanovništvom određenog tipa (na primjer predgrađe ili geto) naziva se prirodnim područjem“ (Abercrombie et al, 2008:285).

Odnos između čovjeka i prirode predstavlja jedno od temeljnih i trajnih upitanosti unutar raznovrsnih društvenih promišljanja o svijetu sred kog obitavamo. I pored toga, mnoge kontroverze unutar znanstvenog svijeta, pogotovo onog koji prebiva u društvenim znanostima, nisu danas ništa manje nego što su bile prije dva tisućljeća. Čovjekova upitanost o vlastitom postojanju sred prirodnog okruženja, njegovom djelovanju i posljedicama tog djelovanja, neprestano se nalaze u međuprostoru osporavanja, s jedne strane, i afirmacije, s druge strane. Problem koji danas razumijevamo kao etiku okruženja (koji zapravo govori o dilemama čovjeka kad je riječ o njegovom odnosu prema prirodi), postojao je od kada je čovjek spoznao da bez prirode on ne postoji, ali da istovremeno ne mora i da je uvažava. „Prethodne dve hiljade godina filozofska istraživanja vrijednosnih principa koji određuju šta je ispravno a šta pogrešno, fokusirala su se uglavnom na etiku ponašanja između ljudi. Odnos ljudi s prirodom nije nikada ranije postao deo tradicionalne moralne filozofije. I kada je bio ispitivan moralni status životinja i prirodnih stvari to je obično činjeno u dekartovskom maniru, s ciljem da se njima upravlja“ (Đurić, 1998). Propitivanje održivosti antropocentričnih teorija jednako je pratilo i prati društvenu misao, kao i insistiranje na validnosti ovih orijentacija (Nash, 1989). Otud nije neobično što se ovakva vrsta polarizacije sreće u laičkom svijetu, gotovo kao jedna vrsta imanentnosti ljudske prirode. Međutim, u vremenima koja su nam bliža sve se češće zastupaju vjerovanja kako se moralna načela čovjekovog postupanja jednako odnose na sam ljudski rod kao i na prirodu. Ovakav pristup nije homogen s obzirom da su nijanse u mišljenjima i vjerovanjima još uvijek značajne. I u laičkom i u znanstvenim pogledima na okruženje one se kreću od konzervativnih, preko radikalnih, sve do dubinskih.

U posljednje vrijeme sociologija uočava kako bi se o pojmu prirode, bar kada je reč o recepciji u neznanstvenom svijetu za koji je posebno zainteresirana, moglo govoriti i kao o javnom dobru. To, ustvari predstavlja onu „kontrolnu ravan“ na kojoj bi moglo da se prepozna do koje mjere se u razumijevanju značenja pojmovi i njihovi sadržaji s pojedinačnog prebacuju na opći nivo. S druge strane, to govori o mogućnostima operacionalizacija jer prepoznavanje nečeg kao javnog dobra otvara put ka institucionalnim mogućnostima djelovanja (Čaldarović 2006).

U svakom trenutku traganja za značenjima pojma prirode, nećemo gubiti iz vida povijesnu i kulturno-genetičku sliku društva. Pokušaji da se pronađe i utvrdi najmanji zajednički imenilac pojma prirode, te da se na tom temelje i naši stavovi koje vode čvrstim teorijskim uporištima, nisu jednostavne, ako su uopće moguće. Bez obzira o kom jeziku da je riječ, vidje će se, kao što je vidio škotski sociolog okruženja F. Saton, da se značenje riječi mijenja s procesom napredovanja i mijenjanja samog društva (Sutton, 2006). Iako je u svakom pojedinačnom društvu pojam prirode (pre)oblikovan usporedno s protokom vremena i (nekim) oblicima društvenog razvoja, teško da se u povijesnom kontekstu može govoriti o kolektivnoj svijesti o jednom kvalitativno novom odnosu čovjeka i prirode. Dugotrajni razvoj ljudske vrste bio je dvostruko oblikovan: biološkom evolucijom i društvenim razvojem. To je fundamentalna razlika koja stoji između ljudi i drugih vrsta a koja se često previđa kada treba da se razume superiornost ljudske vrste. Međutim, realno promatramo, to nije toliko superiornost, koliko je riječ o razlikovanju. Čini se da je nešto novo u pogledima na odnos prirode i čovjeka bilo „ostavljeno“ za 20. st., što, opet, ne znači da je u pojedinim kulturama koje nisu bile u fokusu zapadnocentrične pažnje, taj odnos čekao da ga čovjek zapada prepozna. Ono razumijevanje prirode koje je nadišlo stavove o tome da „neko drugi, zapravo viša sila upravlja svijetom“ počelo je da se promalja negdje od sredine 17. st. To je značenje da je priroda cjelina materijalnog svijeta i stvari, pre nego neka vrsta sila. Međutim, ni ovo ne može biti točno jer bi to značilo da su ljudi u stanju da dođu i da vide prirodu kao nešto što objektivno i materijalno postoji, nešto što je statično – poput šuma, planina itd., a ne nešto što je procesualnog karaktera! Nadalje, mnogi ljudi vidjet će prirodu kao nešto „piktoralno“. Tek je tokom 19. st., ali samo za jedan manji broj ljudi, priroda na mnoge načine predstavljala nešto što je bolje od ljudskog društva. U svom izvornom stanju priroda je čista i nesumnjivo lijepa, te njome nije potrebno da se upravlja „Božjom voljom“ koja je oličena u ljudskoj ruci. Za te ljude ljudska društva zagađuju i oštećuju prirodu. U zapadnocentričnom razumijevanju svijeta antropocentrična polazišta gradila su stavove o tome da su čovjek i priroda odvojeni. Danas je takvo stanovište u svojoj osnovi revidirano ne samo na akademskom i istraživačkom nivou, već se ono rasprostire na dosta širokom ekumenskom području laičkih vjerovanja.

Mi uistinu ne znamo kakva su polazišta ljudi u trenutku kada želimo da spoznamo njihove vrijednosne orijentacije, pogotovo one koje proizlaze iz pojmova koji imaju tako složena značenja poput prirode. Tu su, naravno, mogući varijeteti kojima je teško odrediti precizno „sociološko mjesto“, ali su svakako zanimljivi za sociološku analizu. Međutim, ono što jeste izvjesno to je grupiranje stavova u okvirima dva velika bloka, koja se ne isključuju i mogu da imaju nesumnjive presjeke. To su stavovi da je priroda istovremeno i nešto što je jako lijepo i nešto što propada. Ovakav bipolarni odnos sasvim je prirodan i upravo govori o tome da je čovjek iskonski vezan za prirodu, odnosno da od nje (kao i ostale životinje) zavisi. Ali, za razliku od ostalih životinja, ljudi se trude da preuzmu kontrolu nad prirodnim okruženjem, ne bi li svoj društveni život učinili sigurnijim i predvidljivijim, čak i po cijenu da razore pojedine dijelove prirode i time načine štetu drugim životinjama koje od te prirode također, ali na drugi način, zavise

(Sutton, 2006.) Nadalje, iz podloge koje su psihologija i antropologija stvarale za sociologiju okruženja, poznato je da je za veliki broj ljudi priroda jasnog dinamičkog karaktera ili još točnije da predstavlja neku vrstu procesa. To znači da ljudi prepoznaju da se priroda mijenja i spremni su da okarakteriziraju vrstu i kvaliteti promjena, bez obzira u koliko rudimentiranom obliku. Nadalje, za jedan broj ljudi to je bilo dovoljno da bi se identificirale i sljedeće dvije bitne stvari: uzroci promjena i akteri promjena. Sociologija okruženja u svom empirijskom dijelu u gotovo svim sredinama u kojima je uspjela da se etablira kao respektabilna grana sociologije (i to ne samo na zapadu!) pomno prati ove promjene. Može se smatrati da su to važne uporišne tačke za sociološko razumijevanje formiranja i prekompozicije vrijednosnih sistema, kao i za praćenje vrsta i oblika svijesti o prirodi i potrebi njene zaštite.

Ovdje neminovno dolazimo i do sljedećeg „velikog kruga ideja“ koje su se oblikovale unutar sociologije tokom druge polovine prošlog stoljeća i koje su snažno obilježile procese stasavanja sociologije okruženja a koje se prelamaju i u našem istraživanju. Riječ je o društvenim konstrukcijama prirode, odnosno okruženja.⁶

Stav koji smo ovdje iznijeli, da je percepcija prirode snažno povezana s kulturnim kontekstom određenog društva svakako nije nov i njime su se bavili mnogi sociolozi okruženja. Ono što je zajedničko pronalazimo u mogućnostima da se stavovi grupiraju u okvirima bar pet različitih pogleda koji se mogu iskazati na sljedeći način: (1) Sve u prirodi je povezano, (2) Priroda je istovremeno i potpuno bezazlena i čudna – poznat kao „okay/not okay“ princip, (3) Priroda je krhka, (4) Priroda je izdržljiva i (5) Priroda je kapriciozna (Marten, 2001:121-137). Također nalazimo da je riječ o svojevrsnim podlogama za stavove koje smo u ovom istraživanju ispitivali. U prvom slučaju za ljude u tradicionalnim društvima tipično je da ističu kako je u prirodi sve povezano. Oni vjeruju da su mnogi događaji, direktno ili indirektno, posljedica ljudskog djelovanja, nezavisno od njihovog razumijevanja. Sastavni dio njihove kulture je i to da se prema prirodi odnose s poštovanjem, tako da izbjegnu moguće loše posljedice. U drugom slučaju percepcija počiva na stavu da je priroda bezazlena (da osiguraju ono što nam treba) onoliko dugo koliko su ljudi spremni da se uzdrže od radikalnog mijenjanja ekosistema u odnosu na njegovo prirodno stanje. Drugim riječima, ekosistem je „okay“. Međutim, priroda može da bude „neraspoložena prema ljudima“, (da ne osigurava ono što je nama potrebno) ukoliko je ljudi koriste tako da ona više ne može da funkcioniše kako treba. Drugim riječima, ekosistem nije „okay“. Široko polje ispoljavanja ove percepcije i njeno potvrđivanje u nauci čini je posebno relevantnom za humanu ekologiju, odnosno za sociologiju okruženja. U trećem slučaju percepcija polazi od toga da u prirodi vlada tako delikatan balans koji će se urušiti bez obzira na to koliko čovjek mijenja prirodne uvijete

⁶ U toku posljednja dva desetljeća ova tema postala je vrlo izazovna za mnoge sociologe a literatura koja to prati veoma je obimna i svakodnevno se dopunjava. Nalazimo, međutim, da su neki autori koji ovaj idejni pravac vide kao podlogu za obnovu kolektivne akcije, tome dali nezaobilazni značaj: Hannigan, 2006; Brulle, 2000; Burton, 1984; Harper, 1998; Irwin, 2001; Redclif i Woodgate, 2010.

ekosistema. Iz ove perspektive vidi se da i samo mala odstupanja od prirodnih uvjeta mogu da dovedu do katastrofalnih posljedica po ekosistem. Krhkost ipak ne znači da ekosistem definitivno nestaje. Svako mjesto uvijek je određen ekosistem i uvijek će to biti. Krhkost samo znači da ju je lako promijeniti iz jednog tipa biološke zajednice u drugi. U četvrtom slučaju percepcija je sasvim suprotna prethodnoj, „krhkoj”. Ovo je jedna od uobičajenih percepcija zapadnog svijeta još od industrijske revolucije. Ona znači da ljudi mogu da koriste prirodu onako kako im to odgovara, te da je priroda u stanju da se nosi sa svim „ispravnim” zahtjevima koje postavljaju suvremena znanost i tehnologija. Ukoliko se i desi da neka znanost i tehnologija naude prirodi, naći će se neka druga znanost i tehnologija koji će to da poprave. Drugim riječima, bilo što da ljudi urade ekosistemima, prirodni i društveni procesi su u stanju da spriječe da se ekosistem trajno ošteti. U petom slučaju priroda se vidi kao kapriciozna, što u ovom kontekstu znači „nepredvidiva”. Ova perspektiva računa sa slučajnim funkcioniranjem elemenata ekosistema. Mnogi ljudi, poput ribara ili farmera, koji direktno zavise od prirode s kojom žive, često doživljavaju tu prirodu kao ćudljivu i nepredvidljivu. Zbog toga oni ne vide direktnu vezu između onog što ljudi rade s/u/oko ekosistema i onog što im se dešava. Zagovornici ove perspektive vjeruju u snažno djelovanje prirode da uređuje ekosistem na neki svoj način. Drugim riječima, ekosistem je određen fatumom slučajnih pojava u prirodi (Marten, 2001:121-137). Procjenjujemo da je i pored svog tehničkog i tehnološkog napredovanja ovakav odnos prema prirodi još uvijek moguće pronaći kod poljoprivrednika u Vojvodini, odnosno kod stanovnika seoskih naselja koji su obuhvaćeni našim istraživanjem.

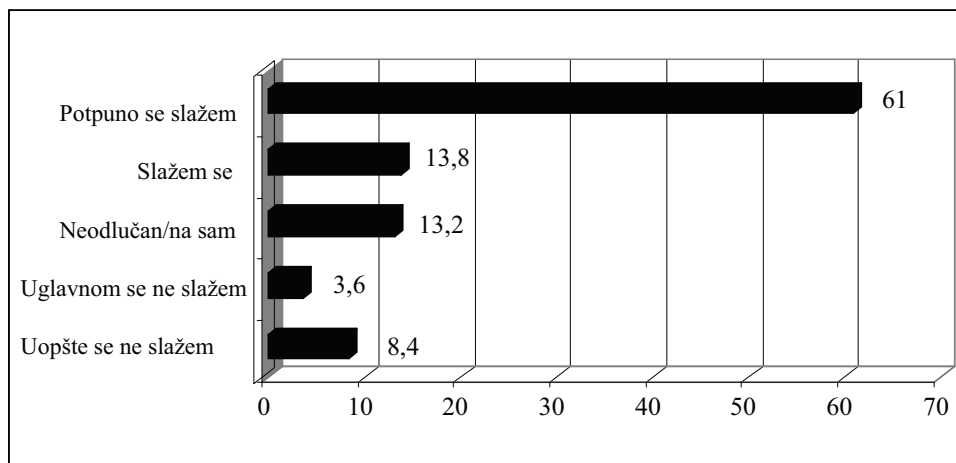
Vidjeli smo da za definiciju prirode postoji veoma velik kontekstualni prostor te je nije moguće jednostavno definirati na način koji bi bio prihvatljiv za sve ljude. Ono što jeste uvjet bez koga nije moguće ni da se započne s ovakvim misaonim projektom odnosi se na razumijevanje kulturnog prostora unutar kog se definicija traži i konačno uspostavlja. Međutim, ono ka čemu vodi svaka (potencijalna) definicija, u ovom slučaju odnosi se na prepoznavanje mogućnosti da se na prirodu djeluje: kako u smislu njenog korištenja i (zlo)upotreba, tako i u smislu njene zaštite, odnosno rekonstrukcije. Iz tog bi se jednim dijelom moglo zaključiti kako je centralno mjesto oko kog se definicije sakupljaju ustvari određen sistem vrijednosti. Moderna društva, između ostalog, obilježava i saznanje da se sistemi vrijednosti mijenjaju znatno učestalije nego što je to bivalo u predmodernim vremenima. Čak se može govoriti o „smjeru promjena vrijednosti“ (Cifrić, 1989: 58). Značajan prilog takvom razumijevanju promjena vrijednosti i svojevrsnu tipologiju dao je R. Jung.⁷ Istraživanja kojima se utvrđuju promjene vrijednosti (kada je riječ o odnosu prema okruženju) i istovremeno testira spremnost na neke oblike djelovanja, nisu retka u Evropi. Zapravo, ona predstavljaju neku vrstu neprekidne kon-

⁷ Robert Jungk (1913-1994.) mislilac i erudit druge polovice prošlog stoljeća, kod nas je relativno malo poznat. Riječ je o piscu i novinaru koji je, međutim, bio veoma poznat kao zagovornik studija budućnosti (*future studies*), posebno u njihovom društvenom dijelu, kao i ideje o planiranju budućnosti.

trole pomjeranja građanske svijesti i imaju značajnu operativno-političku vrijednost. „Analize tako da ukazuju na značajne promjene u stavovima javnosti prema ekološkim problemima. Istraživanje koje je u kolovozu 2004. izvršeno u jugoistočnoj Engleskoj, na primjer, pokazalo je da je 95 posto ispitanika iskazalo spremnost za povećano recikliranje, a 84 posto da poduzme konkretne mjere za smanjenje potrošnje vode. Četiri od svakih pet ispitanika podržalo je ostale predložene mjere za mijenjanje načina života, a 82 posto je iskazalo spremnost da sledi upute za smanjenje zagađivanja životne sredine. Samo pet posto ispitanika izjavilo je da nije njihova stvar da se bave problemima prirodne sredine: Prema anketama Eurobarometra, danas 73 posto Evropljana smatra da stanje prirodne sredine štetno utječe na kvalitet njihovog života“ (Gidens, 2009:197). U našim uvjetima pak vlada kronična oskudica ovakvih istraživanja, te otud smatramo da je ovo prvi pomak ka jednoj poželjnoj evropskoj praksi.

Uz uvažavanje pretpostavke da shvaćanje prirode značajno varira u odnosu na sociokulturni kontekst i određene karakteristike pojedinaca, u istraživanju smo pokušali da postavimo stav koji bi predstavljao najmanji zajednički imenitelj razlikovanja vrijednosnih orijentacija prema Prirodi. Slijedeći Žardenovo razlikovanje instrumentalnih i intrinzičnih vrijednosti u odnosu prema prirodi (de Žarden, 2006), u istraživanju smo testirali sljedeći stav Vrijednost Prirode ne određuje čovjek, ona je vrijedna po sebi. Stav je mjeran pomoću Likertove skale gdje je 1-uopće se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-neodlučan sam, 4-slažem se i 5-potpuno se slažem. Raspodjela odgovora prikazana je na grafikonu 4.

Grafikon 4: Vrijednosne orijentacije prema Prirodi.

S postavljenim stavom se slaže više od 70% ispitanika, pri čemu se njih 61% slaže u potpunosti. Neodlučno je 13,2% ispitanika, dok se njih 12% ne slaže sa stavom. Uz ovakav rezultat zaključujemo da veoma visok postotak građana Prirodi pripisuje intrinzične vri-

jednosti (vrijednosti po sebi), odnosno da gaji neantropocentričan stav prema vlastitom prirodnom okruženju. U danim okvirima, međutim, ne postoji mogućnost testiranja ovih rezultata, te se ne može dati odgovor na pitanje u kojoj su mjeri ove vrijednosne orijentacije manifestne ili latentne i u kojoj su mjeri posljedica konformizma u davanju odgovora. Na ovakav oprez u iznošenju zaključka upućuju rezultati sličnog istraživanja u kom je pokazano da neantropocentrične vrijednosne orijentacije prema Prirodi postoje samo na latentnom nivou, jer vrijednosna dimenzija ekološke svijesti nije praćena djelatnom dimenzijom (Pajvančić, Ristić, 2008).

Na osnovu podataka kojima raspolažemo u ovom istraživanju, nije moguće odgovoriti na pitanje kako ispitanici, uz ovakve vrijednosne orijentacije razumijevaju Prirodu, niti da li su te vrijednosti nešto što je posljedica određene društvene transformacije u danom povijesnom trenutku. Kao što je već navedeno, osnovni problem predstavlja nemogućnost komparacije dobivenih rezultata, s obzirom na nepostojanje empirijskih istraživanja u ovoj oblasti kod nas.

Možemo zaključiti da, kao i kod prethodnih stavova, ne postoji statistički značajna povezanost između vrijednosnih orijentacija prema prirodi i osnovnih sociodemografskih obilježja ispitanika. Izuzetak, i ovdje, predstavljaju mjesto stanovanja i zanimanje, koji su u izvjesnoj mjeri povezani s navedenim stavom.

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U radu je prikazan teorijski okvir u kom se kreću ideje o glavnim suvremenim ekološkim problemima, njihovim uzrocima i vrijednosnom odnosu pojedinaca prema prirodi, kao i rezultati empirijske provjere odnosa građana Vojvodine prema navedenim problemima. Ekološki problemi su uvijek suštinski određeni danim kontekstom, pa ih bez temeljnih empirijskih istraživanja nije moguće u potpunosti objasniti. Nedostatak empirijskih istraživanja u sredini u kojoj je pisan ovaj rad predstavlja značajan problem jer nema mogućnosti za komparaciju dobivenih rezultata s nekim referentnim okvirom. U radu je potvrđen utjecaj globalizacije svijesti o okruženju na odnos ispitanika prema ekološkim problemima, ali i, jednako prisutni, lokalni i nacionalni (institucionalni) utjecaju. Utjecaj lokalnog konteksta prepoznaje se u reagiranju ispitanika na neposredno opažljive, lokalne ekološke probleme (zagađenja), utjecaj globalizacije svijesti o okruženju kroz prepoznavanje globalnih ekoloških problema koje nije moguće neposredno opaziti (globalno zagrijavanje), dok je utjecaj nacionalnog nivoa evidentan u targetiranju državnih institucija kao osnovnog „krivca“ za ekološke probleme. Utvrđen je i značajan stepen ekoloških vrijednosti u odnosu ispitanika prema prirodi, ali je bez dublje analize i daljih istraživanja nemoguće zaključivati o njihovoj postojanosti, konzistentnosti i utemeljenosti u svakodnevnom životu. Utjecaj sociodemografskih karakteristika na odnos prema „stvarima okruženja“ nije potvrđen, s izuzetkom mjesta stanovanja i zanimanja ispitanika.

LITERATURA

- Abercrombie, Nicholas; Hill, Stephen; Turner, Bryan S. (2008). *Dictionary of Sociology*. London: Penguin Books; *Rječnik sociologije*. (2006). Zagreb: Jesenski & Turk.
- Bek, Urlih. (2001). *Rizično društvo*. Beograd: Vilip Višnjjić.
- Brulle, Robert J. (2000). *Agency, democracy and nature: U.S. environmental movements from the perspective of critical theory*. Cambridge, M.A.: MIT Press.
- Burton, Michael G. (1984). „Elites and collective protest“. *Sociological Quarterly*, 25:45-66.
- Cifrić, Ivan. (1989). *Socijalna ekologija*. Zagreb: Globus.
- Cifrić, Ivan. (2000). *Moderno društvo i svjetski etos: perspektive čovjekova nasljedstva*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Filozofski fakultet.
- Čaldarović, Ognjen. (2006). „Konceptualizacija prirode kao vrijednosti javnog dobra i aspekti njene valorizacije“. *Revija za sociologiju*, XXXVI(1-2):47-62.
- de Žarden, Džozef. (2006). *Ekološka etika: uvod u ekološku filozofiju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Durić, Jelena. (1998). „Ekološki aspekti globalizacije“. *Filozofija i društvo*, XIV.
- Genov, Nikolai, Ed. (1993). *Society and environment in the Balkan countries*. Sofia: Regional and global development.
- Gidens, Entoni. (2009). *Evropa u globalnom dobu*. Beograd: Clio.
- Hannigan, John. (2006). *Environmental sociology*. Routledge.
- Harper, Charles L. (1998). *Exploring social change*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Irwin, Alan. (2001). *Sociology and the Environment*. Polity.
- Marten, Gerald G. (2001). *Human Ecology*. London: Earthscan.
- Nash, Roderick Fraizer. (1989). *The Rights of Nature: A History of Environmental Ethics*. (posebno poglavlje: „The Greening of Philosophy“). The University of Wisconsin Press. str. 120.-160.
- Pajvančić, Ana; Ristić, Dušan. (2008). *Istraživanje stavova građana i građanki o ekološkim problemima vojvodanskih gradova na Dunavu*. Novi Sad: VSA.
- Pečujlić, Miroslav. (1981). „Svetska ekološka kriza i naše društvo“. U: *Čovek, društvo, životna sredina*. Beograd: SANU.
- Pušić, Ljubinko. (2001). *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*. Beograd: Nezavisna izdanja Sl. Mašića.
- Pušić, Ljubinko. (2009). „Sociologija okruženja u traženju svog akademskog i istraživačkog profila“. *Sociologija i prostor*, 47, 183(1):17-42.
- Redclift, Michael; Woodgate, Graham. (2010). „Sustainability and social construction“. U: *The International Handbook of Environmental Sociology*. Edward Elgar.
- Sutton, Philip. (2006). *The Environment: A Sociological Introduction*. Polity.
- van Ginkel, Hans; Barrett, B.; Court, J.; Velasquez, J. (2002). *Human Development and the Environment: Challenges for the United Nations in the New Millennium*. New York: United Nations University.

ATTITUDES OF THE CITIZENS OF VOJVODINA TOWARDS ECOLOGICAL PROBLEMS

Ljubinko Pušić i Ana Pajvančić

Summary

The paper presents the results of the research on the attitudes of the citizens of Vojvodina towards ecological problems. It tested the knowledge of the respondents about ecological issues, explanations of their main causes and value orientations towards nature. The main goal was descriptive and exploratory in nature: to reveal general attitudes towards these problems and to examine their correlation with socio-demographic characteristics of the respondents, as well as the globalization of the awareness about the surroundings. The respondents firstly recognized ecological problems which are directly visible (pollution), then the problems mediated through global awareness about endangered environment (global warming) and then humans as the main ecological problem (lack of ecological awareness).

Furthermore, the perception of the citizens was tested regarding the recognition of the state/civil society as the main cause of these problems, especially state institutions (ecological legislative). Significant level of non-anthropocentric value orientation towards nature was determined. The hypothesis about the connection between socio-demographic characteristics and the attitude towards the problems of the surroundings was not confirmed.

The attitudes of the citizens of Vojvodina towards ecological problems differ. On the one hand, they reflect ecological consciousness formed on the basis of direct experience within the local context, while, on the other hand, consciousness formed within the globalized discourse of "network society" surroundings, together with the influence of dominant socio-cultural forms and the activities of institutions in a specific society.

Key words: *ecological problems, globalization, value orientations, Vojvodina*

EINSTELLUNGEN DER BÜRGER AUS DER VOJVODINA ZU UMWELTPROBLEMEN

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit werden die Resultate der Forschung der Einstellungen von Bürgern aus der Vojvodina zu Umweltproblemen dargestellt. Die Erkenntnisse der Befragten zu Umweltproblemen wurden getestet, die Erklärungen ihrer Hauptursache wurden gegeben und die Wertschätzung der Natur geprüft. Die Forschung hatte Ziele deskriptiver und explorativer Natur: die Feststellung einer generellen Einstellung zu den genannten Problemen und das Prüfen ihrer Verbindung mit den soziodemographischen Merkmalen der Geprüften und der Globalisierung des Umweltbewusstseins. Es wurde festgestellt, dass die Befragten zuerst die unmittelbar sichtbaren Umweltprobleme (Verschmutzung) wahrnehmen, danach folgen Probleme, die durch das globale Bewusstsein über die Umweltgefährdung unbedingt vermittelt sind (globale Erwärmung) und die Meinung, dass das ökologische Grundproblem der Mensch ist (fehlendes Umweltbewusstsein). Weiterhin wurde die Wahrnehmung der Bürger erforscht, wenn vom Staat bzw. von der Zivilgesellschaft die Rede ist, als Hauptverursacher, insbesondere von Staatsbehörden (Umweltgesetzgebung). Es wurde eine nichtanthropozentrische Wertschätzung der Natur im hohen Maße festgestellt. Die Hypothese über den Zusammenhang von soziodemographischen Merkmalen und der Einstellung zu den Umweltproblemen wurde nicht bestätigt. Es hat sich gezeigt, dass das Verhältnis der Bürger in der Vojvodina zu den Umweltproblemen sehr diversifiziert ist. Einerseits spiegelt es das Ökobewusstsein wider, das auf Grund der unmittelbaren Erfahrung im lokalen Kontext gebildet wurde, andererseits das Bewusstsein gebildet im Rahmen des globalisierten Umweltdiskurses in der „vernetzten Welt“ unter dem Einfluss von dominanten soziokulturellen Mustern und das Wirken von Behörden in einer konkreten Gesellschaft.

Schlüsselwörter: *Umweltprobleme, Globalisierung, Wertorientierungen, Vojvodina*